

ΤΑΦΙΚΗ ΠΑΛΑΙΟΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΗ ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΤΤΙΚΗ: ΟΙ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ ΤΗΣ ΣΤΑΜΑΤΑΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΑΝΑΒΥΣΣΟΥ

Ελένη ΓΚΙΝΗ-ΤΣΟΦΟΠΟΥΛΟΥ, Ευγενία ΧΑΛΚΙΑ

SUMMARY: Stamata: A group of complete vessels from the Early Christian basilica of Stamata, found in the graves of the east side and the interior of the temple, consists the object of a detailed study. This pottery is dated from the mid-6th century up to the beginning of the 7th century AD and it is being compared to equivalent types of vessels, originated mostly from Athens, as well as from the rest of the Helladic region. The presence of local pottery workshops in Attica focused mainly in Athens and characterised by the predominance of the "lekythos" type has been actually proposed.

Anavyssos: The examples of funeral pottery from Anavyssos, presented here, were found in a tomb which also contained 21 coins, dating from the second half of the 4th and the beginning of the 5th century. This provides a terminus post quem for the date of the pottery, which belongs to very common types of the Early Christian period, such as cups, bowls, jugs, unguentaria, products of the Athenian workshops.

Σταμάτα

Στη θέση Μυγδαλέζα της Σταμάτας έχουν έλθει πρόσφατα στο φως τα ερείπια τρίκλιτης παλαιοχριστιανικής βασιλικής, του τέλους του 5ου με αρχές του 6ου αιώνα. Η ανασκαφή των τάφων, που εντοπίστηκαν ανατολικά του μνημείου και στα κλίτη (Γκίνη-Τσοφοπούλου 1980), απέδωσε ακέραια αγγεία από το εσωτερικό τους, καθώς και όστρακα από αβαφή χυτροειδή αγγεία, επιτραπέζια σκεύη και αγγεία μεταφοράς από την επίχωση που τους κάλυπτε. Η χρονολόγηση των αγγείων, συνεκτιμώντας τα αρχαιολογικά δεδομένα, μεταξύ των οποίων ζωγραφική και μικροτεχνία, προσδιορίζεται από τα μέσα περίπου του 6ου με αρχές του 7ου αιώνα.

Εδώ παρουσιάζονται τα πλέον αντιπροσωπευτικά δείγματα της κεραμικής, όπως οι λήκυθοι και οι οινοχόες (Γκίνη-Τσοφοπούλου 1990: πίν. 40γ). Αξιοσημείωτη είναι η διακόσμησή τους, που σχετίζεται με την ταφή προσώπων με ξεχωριστή κοινωνική θέση. Η ομοιότητα που παρουσιάζουν τα ταφικά αγγεία της Σταμάτας ως προς το σχήμα και τον πηλό με αγγεία από την αρχαία Αγορά, από τάφους της Αθήνας και της ευρύτερης περιοχής, δηλώνει την ύπαρξη τοπικών εργαστηρίων, που δραστηριοποιούνται στην Αττική, με επίκεντρο την Αθήνα. Όμοιοι τύποι απαντούν επίσης σε ταφικά αγγεία από την περιοχή της Θήβας, αλλά και του υπόλοιπου ελλαδικού (Κεραμόπουλος 1926: εικ. 3) και μεσογειακού χώρου. Πολύτιμο συγκριτικό υλικό αποτελούν χρονολογημένα σύνολα αγγείων, με βάση νομισματικές μαρτυρίες, όπως το σύνολο από το οστεοφυλάκιο της οδού Σωφρονίσκου στην Αθήνα, του τέλους του 6ου-αρχών του 7ου αιώνα (Θρεψιάδης 1971: 11, πίν. Ε), και από το οστεοφυλάκιο στην αρχαία Αγορά (Robinson 1959: 121, πίν. 35), ενώ για προγενέστερα παραδείγματα έχουμε την περίπτωση της Αναβύσσου (Χαλκιά 1992: 60).

1. Λήκυθος, αριθ. ευρ. 1887 (ύψ. 17,5, διάμ. βάσης 8,5, διάμ. στομίου 4,6 εκ.) (Εικ. 1.1).

Πηλός κιτρινωπός. Σώμα κυλινδρικό με άρθρωση στο ύψος του ώμου, βάση επίπεδη, πεπλατυσμένη στα άκρα, λαμμός που καταλήγει σε χωνοειδές στόμιο, κάθετη ταινιωτή λαβή με κεντρική νευρώση. Φέρει εγχάρακτη διακόσμηση από πολλαπλές οριζόντιες ευθείες γραμμές στο χείλος και κυματοειδείς στο στόμιο, τους ώμους και την κοιλιά. Από τα μέσα περίπου του σώματος και επάνω διατηρεί επάλειψη κοκκινωπής απόχρωσης (Γκίνη-Τσοφοπούλου 1997: 168). Ο τύπος του αγγείου απαντά συχνά στην Αθήνα, όπως στο οστεοφυλάκιο της οδού Σωφρονίσκου (Θρεψιάδης 1971: πίν. Ε) και σε τάφους της οδού Κοκκίνη (Αλεξανδρή 1973: 33, πίν. 23δ), της οδού Βούρβαχη και της περιοχής Δεξαμενής. Οι λήκυθοι από τις δύο τελευταίες θέσεις βρίσκονται στο Βυζαντινό Μουσείο.

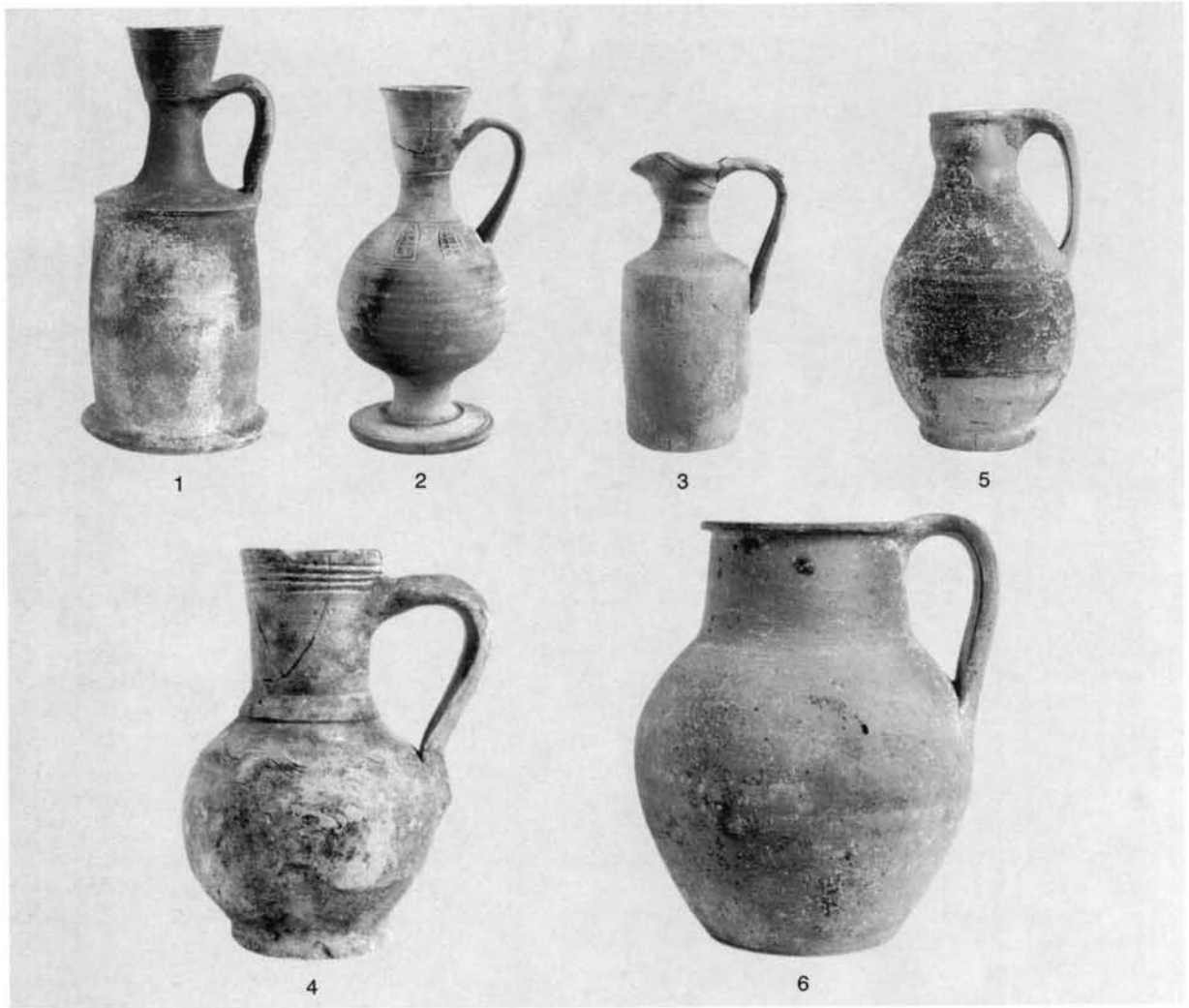
Προέλευση: Κιβωτιόσχημος τάφος ανατολικά της αιψίδας, νότια θήκη (τάφος Ι).

2. Λήκυθος, αριθ. ευρ. 1888 (ύψ. 15, διάμ. βάσης 6,5, διάμ. στομίου 4 εκ.) (Εικ. 1.2).

Πηλός σκληρός, ερυθρωπός. Σώμα σφαιρικό, λαμμός στενός, που διευρύνεται προς τα επάνω καταλήγοντας σε χωνοειδές στόμιο. Το χαμηλό στέλεχος του ποδιού πατάει σε δισκίο με διπλή αυλάκωση στην περιφέρειά του. Στο ύψος του ώμου φέρει εμπέστη διακόσμηση από έξι τοξοτά σχήματα με διαφράγματα. Διατηρεί κοκκινωπής απόχρωσης επάλειψη μέχρι το στέλεχος του ποδιού. Ο τύπος απαντά στην Αθήνα (Robinson 1959: 118, αριθ. Μ 367, πίν. 34· Αλεξανδρή 1973: 33, πίν. 23γ), στη Θήβα (Κεραμόπουλος 1926: εικ. 3), στους Φιλίππους (Πέννας 1980: εικ. 18) κ.α.

Προέλευση: Κιβωτιόσχημος τάφος ανατολικά του νότιου κλίτους, βόρεια θήκη (τάφος ΙΙΙ).

3. Άβαφη τριφυλλόστομη οινοχόη, αριθ. ευρ. 1884 (ύψ.

Εικ. 1. Αγγεία από την ανασκαφή της Σταμάτας.

- 12, διάμ. βάσης 4,7, διάμ. στομίου 4 εκ.) (Εικ. 1.3). Πηλός μαλακός πορτοκαλόχρωμος, με προσμείξεις. Σώμα κυλινδρικό με άρθρωση στο ύψος του ώμου, βάση επίπεδη. Στο χαμηλό κυλινδρικό λαιμό διαγράφονται ελαφρές αυλακώσεις. Η λαβή είναι ταινιωτή με διπλή αυλάκωση κατά μήκος. Πλησιέστερα παραδείγματα έχουμε στην Αττική (Κοτζιάς 1952: εικ. 20), στη Θήβα (Κεραμόπουλλος 1926: 128, εικ. 3), στο Άργος (Οικονόμου 1991), στην Κόρινθο κ.α.
 Προέλευση: Όπου και το αριθ. 2.
4. Άβαφη οinoχόη, αριθ. ευρ. 1889 (ύψ. 17, διάμ. βάσης 6,5, διάμ. στομίου 5,5 εκ.) (Εικ. 1.4). Πηλός ανοικτός πορτοκαλόχρωμος, χωρίς ιδιαίτερες προσμείξεις. Σώμα σφαιρικό με χονδρά τοιχώματα, λαιμός ψηλός, ελαφρώς διευρυνόμενος προς τα επάνω, βάση επίπεδη δακτυλιόσχημη. Φέρει διακόσμηση με λεπτές αυλακώσεις στην απόληξη του λαιμού, ενώ

- στο ύψος του ώμου πολλαπλές κυματοειδείς γραμμές με χρήση «χτενιού». Το σημείο σύνδεσης του λαιμού με το σώμα τονίζει πλατύς έξεργος δακτύλιος. Η λαβή ταινιωτή, σχεδόν κάθετη, φέρει κεντρική νεύρωση. Ο τύπος με παραλλαγές είναι ο συνηθέστερος στα αγγεία της Σταμάτας, από τις ταφές στα κλίτη της βασιλικής. Ανάλογα παραδείγματα έχουμε από το οστεοφυλάκιο της οδού Σωφρονίσκου (Θρειψιάδης 1971: 11, πίν. Ε) και τη Θήβα (Κεραμόπουλλος 1926: 128, εικ. 3).
 Προέλευση: Όπου και τα αριθ. 2 και 3.
5. Οinoχόη, αριθ. ευρ. 1885 (ύψ. 13,5, διάμ. βάσης 5, διάμ. στομίου 3,7 εκ.) (Εικ. 1.5). Πηλός κοκκινωπός, με προσμείξεις. Φέρει επάλειψη σε βαθύ κοκκινωπό τόνο. Σώμα απιόσχημο, βάση επίπεδη δακτυλιόσχημη, λαιμός χαμηλός με διευρυνόμενο στόμιο. Το χείλος τονίζεται με λεπτό δακτύλιο. Η λαβή είναι κάθετη, ταινιωτή, με κεντρική χάραξη κα-

τά μήκος. Παρόμοιοι τύπου παραδείγματα προωμότερης περιόδου έχουμε από το νεκροταφείο στη θέση Λιμόρι Επανομής (Παζαράς 1995: 324, εικ. 13).

Προέλευση: Όπου και τα αριθ. 2, 3 και 4.

6. Άβαφη οinoχόη, αριθ. ευρ. 1607 (ύψ. 18, διάμ. βάσης 8, διάμ. στομίου 8,5 εκ.) (Εικ. 1.6).

Πηλός ροδόχρωμος, λεπτόκοκκος, με λίγες προσμεϊξίσεις. Σώμα απιόσχημο με διογκωμένη κοιλιά, βάση επίπεδη, λαμμός κοντός, στόμιο ευρύ, χείλος τονισμένο με λεπτό δακτύλιο, λαβή κάθετη με κεντρική νευρώση. Ανάλογου τύπου παραδείγματα έχουμε από την αρχαία Αγορά (Robinson 1959: αριθ. N 3, πίν. 35), το οστεοφυλάκιο της οδού Σωφρονίσκου (Θρεψιάδης 1971: 11, πίν. Ε) και τη βασιλική του Λαυρεωτικού Ολύμπου (Κοτζιάς 1952: πίν. 21).

Προέλευση: Βόρειο κλίτος (τάφος Χ).

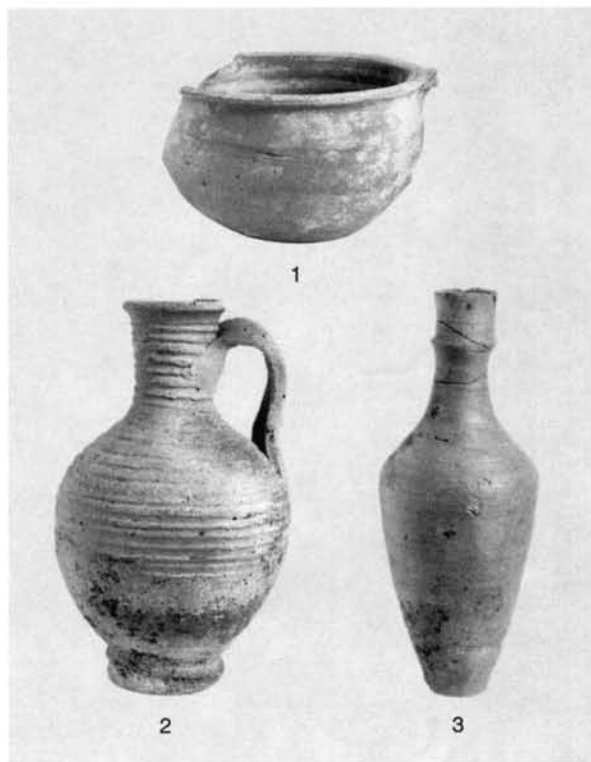
Ε.Γ.-Τ.

Ανάβυσσος

Κατά τη διάρκεια σωστικής ανασκαφής, που έγινε το 1991 στο οικοπέδο Σ. Φιλίππου στον οικισμό της Παλαιάς Φώκαιας Αναβύσσου, αποκαλύφθηκε, μεταξύ άλλων, συστάδα τάφων, με σημαντικότερο μεταξύ αυτών δίδυμο κιβωτιόσχημο τάφο. Είναι πλινθόκτιστος και ιδιαίτερα επιμελημένης κατασκευής και περιείχε προφανώς επιφανείς νεκρούς, όπως συνάγεται από το μνημειακό χαρακτήρα που θέλησαν να του δώσουν, προσθέτοντας επάνω από τις καλυπτήριες πλάκες της ανατολικής πλευράς του δίδυμο πλίνθινο τόξο, αλλά και από τα πλούσια κτερίσματά του. Η νότια θήκη του δίδυμου τάφου, η οποία βρέθηκε αδιατάρακτη, περιείχε ένα νεκρό, τρία πήλινα και ένα χάλκινο αγγείο, ενώ η βόρεια, με τρεις τουλάχιστον ταφές, απέδωσε επτά αγγεία, κοσμήματα και 21 νομίσματα, κυρίως ασάβρια, που χρονολογούνται από το β' μισό του 4ου έως το α' τέταρτο του 5ου αιώνα (Χαλκιά 1991: 82· 1992: 60). Το τελευταίο αυτό χρονικό όριο αποτελεί το *terminus post quem* για τη χρονολόγηση των αγγείων που περιείχε ο τάφος και των οποίων αντιπροσωπευτικά δείγματα παρουσιάζονται παρακάτω.

1. Μόνωτο κύπελλο, αριθ. ευρ. 2492 (ύψ. 6,4, διάμ. βάσης 5,7, διάμ. χείλους 11,7 εκ.) (Εικ. 2.1).

Λείπει μικρό τμήμα από το σώμα και το χείλος, καθώς και η λαβή. Κοιλιά σφαιρική, λεπτό λοξόστημο ταινιωτό χείλος, επίπεδη βάση. Φέρει αραιές αυλακώσεις στο εσωτερικό του. Είναι κατασκευασμένο από κιτρινωπό πηλό, καλυμμένο με καστανέρυθρο επίχρισμα. Τα αγγεία του τύπου αυτού δεν είναι από τα πλέον διαδεδομένα κατά τους παλαιοχριστιανικούς χρόνους. Παραδείγματά τους περιλαμβάνονται στην παλαιοχριστιανική κεραμική του Άργους (Aupert 1980: 429, αριθ. 241, 242, πίν. 41), ενώ πλησιέστερο τυπολο-

Εικ. 2. Αγγεία από την ανασκαφή της Αναβύσσου.

γικά προς το αγγείο της Αναβύσσου είναι το μόνωτο κύπελλο που βρέθηκε στο Πόρτο Ράφτη (Γκίνη-Τσοφοπούλου 1994: 105, πίν. 46β).

Προέλευση: Νότια θήκη δίδυμου τάφου.

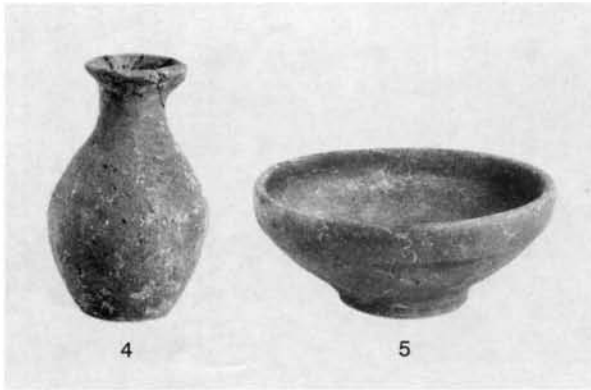
2. Οinoχόη, αριθ. ευρ. 2484 (ύψ. 15, διάμ. βάσης 4,6, διάμ. χείλους 4 εκ.) (Εικ. 2.2).

Κοιλιά σφαιρική, δακτυλιόσχημο πόδι με ομφαλωτή βάση, ταινιωτή λαβή, κοντός κωνικός λαμμός και ανοικτό χείλος με ελαφρά κλίση προς τα έξω. Ο λαμμός και το μεγαλύτερο μέρος της κοιλιάς φέρουν αυλακώσεις. Το αγγείο είναι κατασκευασμένο από κιτρινωπό πηλό και σώζει υπολείμματα καστανού επιχρίσματος. Όμοιου τύπου οinoχόες, με το χαρακτηριστικό δακτυλιόσχημο πόδι, συγκαταλέγονται ανάμεσα στα αγγεία της Αγοράς των Αθηνών (Robinson 1959: 109, 111, αριθ. M 268, M 295, πίν. 29, 30), καθώς επίσης και ανάμεσα στα ευρήματα τάφων της Αθήνας (νεκροταφείο οδού Βούρβαρη), που φυλάσσονται στο Βυζαντινό Μουσείο της Αθήνας (Τ. 1750, Τ. 1759).

Προέλευση: Βόρεια θήκη δίδυμου τάφου.

3. Δακρυδόχος, αριθ. ευρ. 2486 (ύψ. 15,5, διάμ. βάσης 2,3, διάμ. χείλους 2,3 εκ.) (Εικ. 2.3).

Πηλός ερυθρός, με προσμεϊξίσεις. Σώμα ατρακτοειδές, βάση στενή και επίπεδη. Στο μέσον περίπου του λαμμού, ο οποίος δεν σώζεται σε όλο του το ύψος, σχημα-

Εικ. 3. Αγγεία από την ανασκαφή της Αναβύσσου.

τίζεται λεπτός, έξεργος δακτύλιος. Η δακρυδόχος παρουσιάζει μεγάλη ομοιότητα, και ως προς τη μορφή της και ως προς το είδος του πηλού, με την αριθ. Τ. 1754 του Βυζαντινού Μουσείου, που βρέθηκε κατά την ανασκαφή των τάφων της οδού Βούρβαρη.

Προέλευση: Όπου και το αριθ. 3.

4. Βαλσαμάριο, αριθ. ευρ. 2493 (ύψ. 9,9, διάμ. βάσης 3,7, διάμ. χείλους 4 εκ.) (Εικ. 3.4).

Κοιλιά σφαιρική, κοντός λαιμός, χείλος ανοικτό με κλίση προς τα έξω. Είναι κατασκευασμένο από ερυθρό πηλό, με προσμείξεις, ίδιας ποιότητας με του προηγούμενου αγγείου. Παρότι τα βαλσαμάρια αποτελούν τυπικό δείγμα ταφικής κεραμικής, όμοιας μορφής αγγείο, με το χαρακτηριστικό κοντό λαιμό, δεν είναι γνωστό από την Αττική. Πλησιέστερο παράδειγμα αποτελεί βαλσαμάριο από τον τάφο Τ2 του νεκροταφείου της Επανομής (Παζαράς 1994: 244, εικ. 13).

Προέλευση: Όπου και τα αριθ. 2 και 3.

5. Κούπα, αριθ. ευρ. 2489 (ύψ. 4,8, διάμ. βάσης 5,2, διάμ. χείλους 11,5 εκ.) (Εικ. 3.5).

Λοξά τοιχώματα, δακτυλιόσχημο πόδι με ομφαλωτή βάση, πλατύ ταινιωτό χείλος, με ελαφρά κλίση προς τα μέσα. Το χρώμα και η ποιότητα του πηλού – ερυθρός με προσμείξεις – είναι όμοια με των προηγούμενων αγγείων. Όμοιες κούπες συναντούμε στην αρχαία Αγορά (Robinson 1959: 117, Μ 353, πίν. 33) και σε τάφους που βρέθηκαν στην οδό Ανατολικής Θράκης στον Βύρωνα (Βυζαντινό Μουσείο, Τ. 1766).

Προέλευση: Όπου και τα αριθ. 2, 3 και 4.

Η ομοιότητα, τόσο ως προς την τυπολογία όσο και ως προς το είδος του πηλού, που παρουσιάζουν τα αγγεία από την Αναβύσσο με αντίστοιχα από την Αθήνα και γενικά από την Αττική, δηλώνει ότι προέρχεται για προϊόντα

τοπικών εργαστηρίων. Το πλεονέκτημά τους, εξάλλου, ότι μπορούν να χρονολογηθούν ασφαλώς, βάσει νομισματικών δεδομένων, έρχεται να προσθέσει μία, έστω μικρή, ομάδα χρονολογημένων ταφικών αγγείων στην παλαιοχριστιανική κεραμική της Αττικής, για την οποία δεν διαθέτουμε πολλά στοιχεία.

Ε.Χ.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αλεξανδρή 1973 : ΑΛΕΞΑΝΔΡΗ (Ο.). – *ΑΔ* 28 (1973), Χρονικά, σ. 32-33.

Aupert 1980 : AUPERT (P.). – *Objets de la vie quotidienne à Argos en 585 ap. J.C., Etudes Argiennes, BCH Suppl. VI*, Paris 1980, 395-457.

Γκίνη-Τσοφοπούλου 1980 : ΓΚΙΝΗ-ΤΣΟΦΟΠΟΥΛΟΥ (Ε.). – *Παλαιοχριστιανική Βασιλική στη θέση «Μυγαλέζα» Αττικής, ΑΕ* 1980, 85-96.

Γκίνη-Τσοφοπούλου 1990 : ΓΚΙΝΗ-ΤΣΟΦΟΠΟΥΛΟΥ (Ε.). – *ΑΔ* 45 (1990), Χρονικά, 90-92.

Γκίνη-Τσοφοπούλου 1994 : ΓΚΙΝΗ-ΤΣΟΦΟΠΟΥΛΟΥ (Ε.). – *ΑΔ* 49 (1994), Χρονικά, 104-106.

Γκίνη-Τσοφοπούλου 1997 : ΓΚΙΝΗ-ΤΣΟΦΟΠΟΥΛΟΥ (Ε.). – *Βυζαντινό Μουσείο. Τα νέα αποκτήματα (1986-1996)*, Αθήνα 1997, 164-169.

Θρεψιάδης 1971 : ΘΡΕΨΙΑΔΗΣ (Ι.). – *Ανασκαφαί και τυχαία ευρήματα Αττικής, Βοιωτίας και Εύβοιας, ΑΕ* 1971, 10-11.

Κεραμόπουλλος 1926 : ΚΕΡΑΜΟΠΟΥΛΛΟΣ (Α.Δ.). – *Παλαιά χριστιανικά και βυζαντινά ταφικά εν Θήβαις, ΑΔ* 10 (1926), 124-136.

Κοτζιάς 1952 : ΚΟΤΖΙΑΣ (Ν.Χ.). – *Ανασκαφή της Βασιλικής του Λαυρεωτικού Ολύμπου, ΠΑΕ* 1952, 92-128.

Οικονόμου 1991 : ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ (Α.). – *Η κεραμική των παλαιοχριστιανικών νεκροταφείων του Άργους, Ενδέκατο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, 31 Μαΐου-2 Ιουνίου 1991*, Πρόγραμμα και περιλήψεις εισηγήσεων και ανακοινώσεων, Αθήνα 1991, 72.

Παζαράς 1994 : ΠΑΖΑΡΑΣ (Θ.Ν.). – *Ανασκαφή νεκροταφείου στη θέση «Λιμόρι» Επανομής (1994), ΑΕΜΘ* 8 (1994), 241-252.

Παζαράς 1995 : ΠΑΖΑΡΑΣ (Θ.Ν.). – *Ανασκαφή νεκροταφείου στη θέση «Λιμόρι» Επανομής (1995), ΑΕΜΘ* 9 (1995), 321-330.

Πέννας 1980 : ΠΕΝΝΑΣ (Χ.). – *Παλαιοχριστιανικές ταφές στους Φιλίππους, Πρακτικά Α' Τοπικού Συμποσίου: Η Καβάλα και η περιοχή της, Θεσσαλονίκη 1980*, 437-444 (ΙΜΧΑ 189).

Robinson 1959 : ROBINSON (H.). – *Pottery of the Roman Period, Chronology, The Athenian Agora V*, Princeton, N.J. 1959, 84, 116-122, πίν. 33-35.

Χαλκιά 1991 : ΧΑΛΚΙΑ (Ε.). – *ΑΔ* 46 (1991), Χρονικά, 82-83.

Χαλκιά 1992 : ΧΑΛΚΙΑ (Ε.). – *Η Λαυρεωτική κατά την παλαιοχριστιανική περίοδο: μερικά νέα ευρήματα, Δωδέκατο Συμπόσιο Βυζαντινής και Μεταβυζαντινής Αρχαιολογίας και Τέχνης, 15-17 Μαΐου 1992*, Πρόγραμμα και περιλήψεις εισηγήσεων και ανακοινώσεων, Αθήνα 1992, 60-61.